

**KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN'IN İRAKEYN SEFERİ'NDE
(1533-1535) DOĞU VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ
GELİŞMELER**

**Yard. Doç Dr. Remzi KILIÇ
Niğde Üniversitesi Öğretim Üyesi**

ÖZET:

Avrupalıların "Muhteşem Türk" diye bildikleri Osmanlı Devleti Padişahı Kanuni Sultan Süleyman'ın Şii-İran üzerine yapmış olduğu meşhur İrakeyn Seferi sırasında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgemizde ortaya çıkan gelişmeler nelerdir? Bu topraklarımızda yüzyıllar önce Şii-İran'ın baskı, zulüm, saldırı ve propogandaları nasıl bertaraf edilmiştir? Bölgede yaşayan Türk-Kürt vali ve beylerinin milletimizin birliği için gösterdiği çabalar nelerdir? Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler, bölgede oluşan huzur ve güvenin temininde Osmanlı Ordusu'nun faaliyetleri, bu araştırmada ortaya konulmaya çalışılmıştır. İrakeyn Seferi boyunca takip edilen yollar, karşılaşılan güçlükler, elde edilen başarılar ve

Erzurum Eyaleti'nin teşekkülü açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Kanunî Sultan Süleyman, Osmanlı Devleti, İrakeyn Seferi, Tebriz, Beyler, Ordu.

Avrupalıların "Muhteşem Süleyman" diye tanıdığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın onüç defa "Sefer-i Hümâyun"a çıktığı ve bunlardan üç tanesini Şii-İran üzerine yapmış olduğu bilinmektedir. Gerek Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi (1514), gerekse Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi (1533-1535), başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da, Osmanlı Devleti ile Şii-Safevî Devleti'nin hâkimiyet ve nüfuz mücadelesinin bir tezâhürüdür, diyebiliriz.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde Osmanlı Devleti, bir takım sebeplerden dolayı, İran Seferi'ne çıkmaya karar vermişti. Bu sefer ile doğu Anadolu'dan İran nüfuz ve hâkimiyetini atarak Basra Körfezi'ne inip, Hint Okyanusu siyasetine devam etmek arzusundaydı¹ . Osmanlı- Safevî

¹ .Zuhuri Danişman, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeni Matbaa, İstanbul, 1965, C.VI, s.160; Ahmet Nihat Asrar, **Kanuni Sultan Süleyman ve İslam Alemi**, 2.Baskı, Hilal Yayınları, İstanbul, ?,s.100.

çatışması şüphesiz sırf dinî-mezhebî değildi. Her ikisi de sahip oldukları siyâsi ve stratejik maslahatlarını kullanarak, İslam alemi üzerinde büyük ve kuvvetli bir saltanat kurmak istiyorlardı² .

XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti ile Şii-Safevî(İran) Devleti arasında kıyasıya süren bu çekişme ve mücadele de, Doğu ve Güneydoğu halkının tercih ve teveccühü hangi tarafa ve nasıl olmuştu? Osmanlı Devleti padişahları niçin Şii-Safevî Devleti şahlarına tercih edilmişti? Kanuni Sultan Süleyman'ın İrakeyn Seferi esnâsında doğu ve güneydoğu Anadolu'da ne gibi değişiklikler ve gelişmeler olmuştu? Bu bölgelerimizin Türk-Kürt aşiret beyleri ve askerleri, nasıl inanç birliği yaparak, Osmanlı askerleri ile bizzat Tebriz, Hemedan, Bağdat gibi birçok İran şehirlerine akınlar yapmışlardı? İşte bu hususları, tarihi kaynaklar ve vesikalardan yola çıkarak araştırıp ortaya koymaya çalışacağız.

"İrakeyn Seferi" olarak bilinen ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Şii-Safevî Devleti'ne karşı ilk seferi olan Osmanlı-İran savaşı (940-942/1533-1534) xvi. asır siyâsî ve askerî tarihimizin önemli bir hadisesidir. Bu savaşın sebebi olarak; Şii-Sünnî gerginliğinin yanı sıra tarih kaynaklarının hemen hepsi Bağdat ve Bitlis meselesi ve Azerbaycan valisi Ulama Han'ın Osmanlı Devleti'ne ilticâsı

².Vecih Kevserâni, **El-Fakih ve's-Sultan,(Osmanlı ve Safevilerde Din Devlet İlişkisi)**, çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul, 1992,s.65.

olayını müttefiken zikretmektedirler³. Ancak bunlar zahiri sebepler olup, gerçek sebebin yakın şarkta siyâsi nüfuz ve hâkimiyet kurmak olduğunu söyleyebiliriz.

İrakeyn Seferi öncesi, Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir kısmı; Kiğı, Arapkir, vs. güneyde Musul'a kadar uzanan yerler Diyarbakır vilayetine bağlı bulunmaktaydı. Karadeniz'de Canik (Samsun) ve Trabzon'dan orta Fırat havalisine kadar devam eden geniş saha, Rûm(Sivas) vilayetine tâbi idi. Kahta, Gerger sancakları ve bütün Suriye, Adana, Tarsus, Sis (Kozan), Antep ve Birecik sancakları Şam vilayetine bağlı idiler. Bunların doğusunda Diyarbakır vilayetine bağlı, Urfa(Ruha), Siverek, Mardin ve Siirt sancakları, Hısn-ı Keyfa kazası ile Cizre hükûmeti bulunmaktaydı⁴. Bağdat başta olmak üzere, Irak'ın bir kısmı ile, Kars, Erzurum, Ağrı, Van ve Hakkari çevresi, Safevî Devleti hudutları içerisindeydi⁵.

1533 yılında İran seferine karar verilip, eyalet ve sancaklara hazırlık emri gönderilirken, Diyarbakır'da bulunan Anadolu Beylerbeyisi Fil Yakub Paşa ile resmen Bitlis Beylerbeyisi olan Tekeli Ulama Paşa'ya, yeniden varıp Bitlis'i

³ .İrakeyn Seferi için bkz; Celâl-zâde,Koca Nişancı Mustafa Çelebi, **Tabakâtu'l-Memâlik Fi Deracâti'l-Mesâlik**, Fatih Kitaplığı, nr.4423,(Türkçe Yazma) Süleymâniye Ktb., İstanbul, v. 244b-276a; Matrakçı Nâsuh, **Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han**, Nşr.Hüseyin Gazi Yurdaydın, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1976; Sefer Rûznâmesi için; bkz, Feridun Bey, **Münşeatu's-Selâtin**, İstanbul, 1274-1275 h, C.I.s.584-598; M.Tayyib Gökbilgin,"Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, T.T .K., Basımevi, Ankara, 1957,S.83, C.XXI.,s.449.

⁴ . Nejat Göyünc, **XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı**, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991, s.64.

⁵ . Yılmaz Öztuna, **Kanuni Sultan Süleyman** , Kült. Bak. Yayınevi, Ankara, 1989, s.22.

zaptetmeleri buyurulmuş idi. Bunlar Diyarbakır'dan aldıkları top ve asker ile Bitlis'e giderken Hizan yolu üzerindeki Tatik nâhiyesine doğru yönelmişlerdi. 1532 yılı Eylül ayında Şah Tahmasb(1524-1576)'ın yardımı ile yeniden Bitlis Emîru'l-Ümerâlığı'na getirilen Şeref Han da, Hizan'ı almak üzere Hizanlı Davud Bey'i kalede kuşatma altında tutuyordu. Ulama Paşa'nın geldiği haberi duyulunca Şeref Han, Hizan kuşatmasından vazgeçti ve Kürt Beyleri hep birlikte Şeref Han'dan ayrılarak Ulama Han'la birleştiler.

Osmanlı Devleti'ne -Bitlis Ocaklı Beyi olduğu halde - asi olarak Safevîler tarafına geçmiş bulunan Şeref Han, Safevîlerden aldığı asker ve yardım ile Tatik Kalesinin güneyinde 8 Rebiulevvel 940/27 Eylül 1533'de Osmanlı kuvvetleri ile karşı karşıya geldi. Yapılan savaşta Şeref Hanla birlikte binlerce kayıp verilmişti⁶ . Ulama Paşa, Şeref Han'ın kesik başını başvezir İbrahim Paşa'ya gönderip, asî olan Kürtler'in de tevbe ederek Şeref Han'ın oğlu III. Şemseddin Beyin başına topladıklarını bildirmişti. İbrahim Paşa Konya'ya varmadan "Çınarlı" konağında Ulama Paşa'nın zafernâmesini ve IV. Şeref Han'ın kesik başını kendisine getirmişlerdi.

Bitlis Beylerbeyliği, Ulama Paşa'ya başka bir vazife

⁶ . Abdu'l-Aziz Karaçelebi-zâde, **Süleymannâme**, Hacı Mahmut Kitaplığı, nr.4823, Süleymaniye ktb., (Bulak Matbaası, Mısır), İstanbul, 1248h., s.114; Nişancı Mehmed Paşa, **Tarihi Nişancı Mehmed**, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr.2375, Süleymaniye ktb., İstanbul, 1290h.,s.227 ; Fahrettin Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**,T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993, s.131-132.

verileceği vâdi ile IV. Şeref Han'ın oğlu III. Şemseddin'e, İbrahim Paşa'ya yapılan müracât üzerine verilmişti⁷ . Bu durum, Doğu Anadolu'nun birlik ve beraberliği için kaydadeğer bir hareket olmuştur. Bu bölgemizdeki Beylerin Kanuni Sultan Süleyman'a ve Osmanlı Devleti'ne yürekten fedâkarca bağlanmalarını sağlamıştı. O sıralarda Konya'dan hareketle yoluna devam eden, "Serasker"⁸ İbrahim Paşa, 10 Cumada'l-ahir 940/27 Aralık 1533'de, kışlamak ve toplanarak gelecek olan orduyu beklemek üzere Halep şehrine doğru yönelmişti⁹ .

Vezir-i A'zam İbrahim Paşa, Halep'te kış boyunca boş durmamış, askerleri kışlalara dağıtmış, "Padişah'dan her hususta me'zun" olduğundan, kış mevsimini Gevaş(Vastan) taraflarında geçiren Ulama Paşa vasıtasıyla birçok altınlar harcayarak, ilkbahar harekâtında fethedilecek yerlerin kale komutanlarıyla temas kurmaya çalışmıştı. Bu arada Bitlis'in 1533 yılı sonbaharında yeniden Osmanlılara geçmesi üzerine, kışı Horasan'da geçiren Şah Tahmasb (1524-1576), Özbekler üzerine yürümekten vazgeçip, Osmanlı Devleti

⁷ . III. Şemseddin b. Şeref (Şeref Han) Bidlisî, **Tarih-i Şerefnâme**, (Farsça Yazma), nr.4539/12, Mehmed Paşa ktb., Darende, 1051h,C.I, s.253; İsmail Hami Danişmend,**İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948, C.II, s.159; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, T.T.K.Basımevi,Ankara,1988,C.II, s.349; Kırzioğlu, a.g.e., s.132; Asrar, a.g.e., s.102.

⁸ . Feridun Bey, a.g.e.,C.I, s.544-546; Tevkî Celâl-zâde inşasıyla İbrahim Paşa'nın Seraskerlik berâtı; M. Tayyib Gökbilgin,**Kanuni Sultan Süleyman** ,2.Baskı, M.E.B.,Yayınları, İstanbul, 1992,s.70; Renzo Sertoli Salis, **Muhteşem Süleyman**, Çev. Şerafettin Turan, A.Ü.Basımevi, Ankara, 1963,s.134.

⁹ . Bostan (Ferdî), **Süleymannâme**,Ayasofya kitaplığı,nr.3317,(Türkçe Yazma),Süleymaniye ktb,İstanbul,v.148a; Karaçelebi-zâde, **Süleymannâme**,s.115; Ahmet b. Hemdem Süheyli, **Tarih-i Şâhi**, Fatih Kitaplığı, nr.4356, (müellif hattı, Türkçe Yazma), Süleymaniye ktb. İstanbul,v.469a;Nişancı,a.g.e.,s.228;Danişmend,a.g.e.,C.II,s.163; Gökbilgin, "İbrahim Paşa", **İ.A.**, M.E.B.,İstanbul,1968,C.V/2, s.912.

askerleri ile karşılaşmak için hazırlığa girişmişti¹⁰. 940-941/1533-1534 yılı kışını İran üzerine sefer hazırlıkları ile Halep'te geçiren Vezir-i a'zam İbrahim Paşa, kaynaklarımızın da bildirdiği üzere ilkbahar'da başlayacak olan harekât için tedbirler alıyor ve düşman hakkında alâkadar olanlardan malumât topluyordu. Nitekim, Celâl-zâde; "Pâdişah-ı alem penah kibelinden mecmû efâl-i harekâтта me'zun ale'l-ıtlak" olan Serdâr'ın, bazı kalelerin teshiri için tertibât aldığını bildirmektedir¹¹.

Kanuni Sultan Süleyman'a kişisel yakınlığı ile de bilinen Osmanlı başveziri İbrahim Paşa çok zeki ve akıllı bir devlet adamıydı. Halep'te kaldığı sürece, sefer için bir taraftan askerî hazırlıklar yaparken, diğer taraftanda siyâsî girişimlerini yürütmekteydi. İbrahim Paşa, en kuvvetli rivayetlere göre Yavuz Sultan Selim(1512-1520)'den sonra, Osmanlı nüfuzundan sıyrılıp İran hakimiyetine giren, Türk-Kürt beylerini gizli vaadler, zımnî tehditler ve çok bol ihsanlar ile elde etmeyi başarmıştı. Henüz Halep'te iken, Adilcevaz, Erciş, Ahlat gibi kalelerin anhtarlarını veya bu kalelerin teslim sözlerini almıştı¹². Serasker ünvanıyla

¹⁰ . Peçevî İbrahim Efendi, **Tarih-i Peçevî**, Amire Matbaası, İstanbul, 1281-1283h.,C.I, s.176; Hammer, Joseph Pustgall, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Terc. Mehmed Atâ,Selânik Matbaası, İstanbul, 1330h., C.V.,s.145; Solakzâde Mehmed Hemdemî, **Solakzâde Tarihi**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297 h.,s.483; Danişmend, a.g.e.,C.II., s163; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II.,s.350; Kırzioğlu, a.g.e., s.133-134.

¹¹ . Gökbilgin , "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83., C.XXI., s.450; Danişmend, a.g.e., C.II., s.163; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., s.350.

¹² . Peçevî, a.g.e., C.I.,s.176; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekâiyu'l-A'sâr, Terc. Nedim Ahmed, Hacı Mahmud Kitaplığı, nr.4741, Süleymâniye ktb., İstanbul, 1285h.,C.III., s.490; Karaçelebi-zâde,Tarih-i Ravzatu'l-

İrakeyn Seferine çıkan İbrahim Paşa'ya, müşavir ve kethüda olarak, defterdâr İskender Çelebi, padişahın emriyle sefer esnasında birlikte hareket etmeleri için tayin edilmişti. Zaman zaman aralarında ihtilaf ve çekişme oluyordu. Kanuni Sultan Süleyman, İbrahim Paşa'ya İstanbul'da ordunun hareketinden evvel, İskender Çelebi ile daima müşavere etmesini ve sözünden çıkmamasını... emretmişti. Buna rağmen sefer sırasında ikisi arasında bir anlaşmazlık ve çekememezlik başgöstermiş bulunuyordu¹³.

İbrahim Paşa, sefer esnâsında bütün sorumluluğun kendisinde olduğu sebebiyle gayet temkinli hareket ediyordu. İstihbârat için casuslar ve güvendiği kimseler vasıtasıyla haberleşmeyi ihmal etmiyordu. Bu meyanda daha önce Diyarbakır Beylerbeyiliğinde bulunmuş olan, Ramazanoğullarından Süleyman Paşa'dan haber istemişti. İbrahim Paşa ona gönderdiği mektupta: "Musul'da cemiyet eylemesini ve yukarı kızılbaş ahvali ve evzalı" hakkında sıhhatli malumât elde ederek kendisine bildirmesini emretmişti¹⁴. Süleyman Paşa cevabında, o sırada Herat'ta bulunduğunu haber aldığı Şah Tahmasb hakkında,

Ebrâr, Hüsrev Paşa Kitaplığı, nr.397, Süleymaniye ktb., İstanbul, 1238h., s.424; Danişmend, a.g.e., C.II., s.163; Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.II.,s.350.

¹³ . Danişmend,a.g.e.,C.II., s.164; Başdefterdâr İskender Çelebi oldukça zengin, altıbin iki yüz kölesi, bin ikiyüz atlıdan oluşan bir maiyyet alayı, tepeden tırnağa kadar sırmalar içinde altıyüz hizmetlisi olan bir kimse idi, derken;Danişman, a.g.e.,C.VII., s.32-33; İbrahim Paşa, İskender Çelebi'nin ihtşamını ve Padişahın ona olan iltifâtını çekememiştir. Binikiyüz atlısının takımları altın ve gümüş idi, demektedir. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.II.,s.350.

¹⁴ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki ilk Tedbirleri veFütûhâtı", Belleten, S.83, C.XXI., s.450-451.

birbirinden çok farklı rivayetler dolaştığı, Tebriz’de bulunan ve Şah’ın kayınbiraderi olan Musa Sultan’ın dahi, kendi Şah’ı hakkında bilgisi olmadığını, Şah Tahmasb’ın kışı Kum’da geçirmesinin kuvvetle muhtemel bulunduğunu, çünkü Özbek Hükümdarı Ubeydullah Han’ın her an Merv’den gelerek hücumla geçebileceği endişesi ile, Horasan hududundan ayrılamayacağını tahmin edildiğini bildirmekteydi. Süleyman Paşa, Bağdat hakkında ise İbrahim Paşa’ya şunları yazmaktaydı: Zülfikâr Han’dan sonra Bağdat hâkimi olan Tekeli Mehmed Han, üç dört senelik zahire tedarik ederek durumunu sağlamlaştırmaya çalışmaktaydı. Bağdat’a mücavir arap kabileleri ile arası iyi olmayıp “zâhiren beru cânibe meyli” de yoktu. Bütün bu bilgilerin, Musul beyi Seyyid Ahmed Bey’den ve Osmanlı Devleti’ne sâdik bir dirliğe mutasarrıf Hüseyin Buşrâ adlı bir araptan aldığı bilgiler olduğunu belirtiyordu. Tekrar Musul’a giderek Bağdat tarafından daha sıhhatli ve yeni bilgiler getireceğini, bununla beraber Bağdat’ın “emanlık üzere fethi müyesser” olmasının lâzım geldiğini açıklıyordu¹⁵.

Başvezir İbrahim Paşa’ya bundan başka, Bağdat hakkında Kaytemiş adında birinden daha rapor gelmişti. “İbrahim Paşa hazretlerinin saadetle teveccühü Bağdad cânibinedür deyû Mehmed Han’ı mezkûr (Bağdat valisi

¹⁵ . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Fekete Tasnifi**, Nr. 121; Gökbilgin, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa’nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı”, **Belleten**, S.83, C.XXI.,s.463-465.

Tekelü Mehmed) İain isatima' idüb bu hususdan hayli perişân hâl olub tevehhümden hâli olmadığun bu cânibde şâyi olan ahbâr vukuu üzere arzolundu" demektedir¹⁶

Halep'te kaldığı süre içerisinde askerî ve siyâsî hazırlıklarını tamamlayan İbrahim Paşa, 21 Mart 1534 yılı nevrûz gününde, şehrin önündeki düzlükte bulunan ordugâha geçerek, Anadolu Eyâletleri askerlerinin Diyarbakır'da toplanmalarını emretmişti¹⁷. Nihayet 22 Ramazan/7Nisan 1534'de Serasker İbrahim Paşa, Halep'ten hareket ederek Diyarbakır'a doğru maiyyetiyle beraber İran seferi için yönelmişti. Halep'ten Kanuni Sultan Süleyman'a 7 Nisan 1534 tarihli bir arz gönderen İbrahim Paşa burada; Şah Tahmasb'ın Horasan taraflarında kışı geçirdiği haberinin alındığını, Kürdistan ümerâsının sadâkatla devlete bağlı olduklarını, Kürdistan Beylerinin işten anlayan adamlarının haberler almak üzere İran içlerine doğru gittiklerini belirtmekte ve Pâdişahın zilkâde guresinde (14 Mayıs) "Anadolu câniblerine teveccüh buyurması"nın münâsip olacağını, bütün beylerbeyilere askerleriyle Diyarbakır taraflarına yürümelerini tenbih ettiğini, bildirmektedir¹⁸.

Mektubun metni kısaca şöyledir: "Sultan-ı Cihangir ve

¹⁶ . Başbakanlık Osmanlı Arşivi, **Fekete Tasnifi**, Nr.129; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83.,C.XXI., s. 465.

¹⁷ . Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.134.

¹⁸ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83, C.XXI, s.452.

Hız. Sâhib Kırân ... emr-i isti'lâm buyurulur ise bu ramazan-ı mübârekin yirmi ikinci günü mahrûse-i Haleb'den kalkılıb Diyarbakır câniblerine teveccüh olundu. Kızılbaş-ı evbâş taifesi bu kış Horasan taraflarında olduğu haberleri alınub diyâr-ı şark hâliyâ hâlidir dirler. Edraf ve cevânib de olan Ümerâ-i Kürdistan ki, kadimden ol tarafa tâbiiler idi. Bu bendelerine âdemleri ve haberleri vârid olub külliye sâhib kırân-ı âlempenâh hazretlerinin atabe-i ulyâlarına izhâr-ı sadâkat ve ihlâs idüb tâbi olmuşlardır... Hız. Sâhib Kırân-ı âlempenâh dahi saadet ve ikbâl ile inşâlluhu'l-azze mübârek zilkâde gurreinde Anadolu câniblerine teveccüh-i humâyun buyursalar münâsibdür..."¹⁹.

Halep'ten Diyarbakır'a doğru hareket eden Serasker İbrahim Paşa'ya Doğu ve Güneydoğu Anadolu Beylerinin herbiri verdikleri sözü tutup, kaleleri teslim ettiler. Han-ı Süvarik konağına gelindiğinde; Adilcevaz, Erciş, Ahlat, Umur ve Sultan Kalesi ile bazı kalelerin teslim alındığı haberi başvezire ulaştırılıp, bu sevinçli haberler üzerine büyük tüfenk şenlikleri icrâ olunmuştur. Van'ın fetih haberi üzerine İbrahim Paşa, Van'ın muhafazası için Şam Beylerbeyi Hüsrev Paşa'yı göndermişti²⁰. İbrahim Paşa 1 Zilkâde 940/ 14 Mayıs 1534'de "Kara Amid" Diyarbakır'a gelmişti. Yanında

¹⁹ . T.S.M.A., Ev. nr.11997; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütühâtı", *Belleten*, S.83, C.XXI., s.466.

²⁰ . Peçevi, a.g.e., C.I.,s.176-177; Solakzâde , a.g.e., s.483; Müneccimbaşı, *Sahaifu'l-Ahbâr*, Terc. N. Ahmed, C.III., s.490; Kızıoğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.137.

altı bölük kapıkulu ve Yeniçeri (tüfenkçi ve topçu sınıfları)'den başka, Anadolu(Kütahya), Karaman(Konya), Rûm(Sivas), Dulkadır(Maraş) ve Diyarbakır Eyaletlerindeki bütün Beylerbeyileri ve askerleri, ayrıca Halep ve Şam Vilayetleri paşaları da askerleriyle gelip Serasker İbrahim Paşa'ya katılmaya başlamışlardı²¹ .

İbrahim Paşa Diyarbakır'da iken, yeni Bitlis Ocaklıbeği Şemseddin Bey, ağır armağanlar ile gelip, hizmete girerek, taraf etrafı ile birlikte İbrahim Paşa'dan sefer için vazife aldı. İran üzerine yapılacak sefer için, Osmanlı ordusunun toplanması amacıyla Diyarbakır'da kırk elli gün kadar beklenmesi kararlaştırılmıştı. Bu sırada, diğer Ocaklı Kürt Beyleri de; İmadiye, Cizre, Siirt, Hısn-ı Keyfa, Hizan, Palu, Sason, Eğil, Çermik, Şirvan kaleleri beyleri, kuvvetleriyle gelerek hizmete dahil olmuşlardı²². Ayrıca, Siyavan kalesi Bey'i Mahmud Emin Bey, birçok hediyeler ile birlikte kalenin anahtarını İbrahim Paşa'ya teslim etmişti. Bu arada Ruşenî, Cerem, Bidkâr, Dosi, Tennur ve Hel kalelerinin hâkimleri de bağlılıklarını bildirmişlerdi²³.

Diyarbakır'da bu gelişmeler cereyan ederken, Serasker İbrahim Paşa ile, Başdefterdâr İskender Çelebi arasında

²¹ . Celâlzâde, **Tabakâtu'l- Memâlik**, v.200a; Bostân, Süleymannâme, v.147b; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.134-135.

²² . Bostân, **Süleymannâme**, v.148a; Danişmend, a.g.e., C.II., s.163; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.135.

²³ . Peçevi, a.g.e., C.I.,s.178; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.137; Kırzioğlu, **Kars Tarihi I**, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953, C.I.,s. 520.

ordunun harekâtı hususunda ihtilaf başgöstermişti. Serasker İbrahim Paşa'ya göre bu harekâtın asıl gayesi, Bağdat'ı fethetmek ve Bitlis'te sükûneti sağlamaktır. Bitlis meselesi hallolmuş, artık Musul üzerinden Bağdat'a gidilmelidir. İbrahim Paşa'yı Suriye defterdârı Nakkaş Ali de desteklemektedir. Başdefterdâr İskender Çelebi ise, seferin asıl hedefi İran ordusudur. Herşeyden önce bu ordunun bulunup mağlup edilmesi lazımdır. Bu iş yapılırsa Bağdat kendiliğinden Osmanlı Devleti'nin eline geçer. İran ordusu da Bağdat'ta değil Tebriz'dedir. Tebriz aynı zamanda Şah Tahmasb'ın başkentidir. Burası tehdit edilirse İran ordusu ister-istemez başkentini korumak için gelecektir ve kesin neticeli bir savaş olabilir, fikrini savunmaktadır. İskender Çelebi'nin bu fikri Tekeli Ulama Paşa tarafından desteklenmektedir²⁴.

İbrahim Paşa ile İskender Çelebi'nin başlangıçta araları gayet iken, İskender Çelebi'nin daha zengin ve debdebeli olmasından dolayı, bir gün sefer hazırlıkları esnasında, İbrahim Paşa, İskender Çelebi'nin muhteşem maiyyetinden yüz on kişinin kendisine bağışlanmasını istemişti. O da otuz kişi göndermiş ve İbrahim Paşa buna gücenmişti. Ayrıca, Padişahın teveccühüne mazhar olan İskender Çelebi,

²⁴ . Peçevi, a.g.e., C. I.,s.177;M. Hilmi, **Kanuni Sultan Süleyman 'ın 1533-1535 Bağdad Seferi**, Askeri Basımevi, İstanbul, 1932, s.21; Danişmend, a.g.e., CII.,s.163 vd; Gökbilgin, "Süleyman", **İ.A.**, C.XI., s.116; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., s.350; Joseph Pustgall Hammer, **Devlet-i Osmaniyye Tarihi**, Terc. Mehmed Atâ, Selanik Matbaası, İstanbul, 1330 h., C. V., s.146-147.

İbrahim Paşa'ya Serasker kethüdası olarak bu sefere birlikte çıkarken, Padişah İbrahim Paşa'ya İskender Çelebi'nin sözünden çıkmamasını emretmişti. Tabî bu İbrahim Paşa için vesâyet anlamına geliyordu. Halep'ten itibaren "Arab ve Acem defterdârı da denilen, İskender Çelebi'nin makamına göz diken Suriye defterdârı Nakkaş Ali her fırsatta, İskender Çelebi'yi İbrahim Paşa'ya kötölemekteydi.

Safevîlerin Azerbaycan Valisi iken, Osmanlı Devleti'ne sığınan ve Bitlis Beylerbeyiliğine getirilen, daha sonra birtakım siyâsî sebeplerle İbrahim Paşa tarafından başka bir vazifeye getirileceği vaadi ile azledilmiş olan Ulama Paşa, İskender Çelebi ile birlikte hareket etmekteydi.

Bu şekilde oluşan iki guruptan İbrahim Paşa ve Ali Bey tarafı müthiş bir iftira tertibi ile bir gece ordu içerisinde bir gürültü çıkarıp, Defterdâr İskender Çelebi'nin Hazine develerini yağma ettirmeye kalkıştığını iddia ederek Çelebi'nin adamlarından haksız yere otuz kişiyi idam ettirmişlerdi²⁵. Başdefterdâr İskender Çelebi ile Ulama Paşa kesinlikle Osmanlı ordusunun Tebriz tarafına yönelmesinin uygun olacağını, çünkü Şah Tahmasb'ın Horasan taraflarında olduğunu, Tebriz'in ele geçirilmesi ile Bağdat'ın ve diğer şehirlerin daha kolay fethedileceğini ileri sürerek, İbrahim

²⁵ .Karaçelebizâde, **Süleymannâme**, s.114-115; Hilmi, a.g.e.,s.21-22; Danişmend, a.g.e.,C.II.,s.164.

Paşa'yı Tebriz fatihliğine teşvik etmişlerdi²⁶. Bunun üzerine 22 Haziran 1534 yılında İbrahim Paşa kendi görüşüne aykırı olarak, İskender Çelebi ve Ulama Paşa'nın görüşleri doğrultusunda, Tebriz istikâmetine yürümeye karar vermişti.

" Diyâr-ı Acem hududunda vaki olan Bingöl dimekle mâruf yaylakda durub ol mahal'de Anadolu ve Diyâr-ı Karaman ve Rûm ve Memâlik-i Arab (Şam ve Halep) asâkiri külliye muşarun ileyh'in yanında cem' olub ... Azerbaycan Vilayetinden nice memleket ahâlisi, Kızılbaş zulmünden bîzâr olmuş adalet-i padişâhiye ilticâ idüb taze hayat bulmuş idi." Bingöl'de yirmi gün kadar ikâmet edilerek bütün leşkerin toplanması sağlanmış, bu arada ordunun hareketi ile yeniden bizzat "ol vilayedde olan kal'aların miftâhların getirüb teslim idüb, Avnik ve Bayezid (Ağrı'nın merkezi) ve Eleşgird ve Erciş ve Adilcevaz ve Aktamar (Van Gölü'ndeki en büyük ada'nın kalesi) Kal'aları ve bunun emsali nice kal'alar dahi taht-ı teshîre alınub azîm fütûholdu".²⁷

Serasker İbrahim Paşa, Van gölü çevresindeki kasaba ve kaleleri, Kürt boy ve oymaklarını Osmanlı Devleti'ne itaatle bağlamış olan Tekeli Ulama Paşa'yı,

²⁶ . Hammer, **D.O.T.**, Terc.M.Atâ, C.V., s.147-148; Danişmend, a.g.e., C.II., s.164; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.135; Yaşar Yücel, **Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl**, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1991, s.48.

²⁷ . Bostân, a.g.e., v.148a-148b; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C.III., s.490; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.136; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C.I., s.520.

Azerbaycan hükûmetine Beylerbeyi olarak 23 Haziran 1534'de tayin etmiş ve Ulama Paşa otuzbin asker, develer ve mevsim boyunca yetecek yiyecekler ile Tebriz'i ele geçirmek üzere bolca ihsanlarla önden gönderilmişti.²⁸ Irak hükûmeti Bayındıroğlu Murat Bey'e verildi. Irak-ı Acem'e tayinler yapıp, Akkoyunlu hanedânı mensupları ile beylerine verilip, Nahçıvan sancağı, Ulama Paşa'nın kardeşi Veli Bey'e, Merağa sancağı Tekeli Veli Can'a verilmişti²⁹.

Burada şunu ifade edelim ki, Tabakâtu'l- Memâlik müellifi Celâlzâde'den itibaren bazı kaynaklar farklı bilgi vererek, Tebriz'e doğru yöneldiği sırada hayli kaleler fetheden İbrahim Paşa'nın askerleri arasında: "Şah'a Şah gerek imiş, mahalli zarurette askere penâh gerek" diyerek, Padişâhı başlarına istedikten sonra, Başvezir Serasker İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'a sefer için mektup yolladığını bildirmektedirler. Halbuki, İbrahim Paşa Halep'ten 7 Nisan 1534 tarihli mektubuyla Kanuni Sultan Süleyman'ı sefere davet etmişti³⁰. İbrahim Paşa'nın, Padişâha elimizde bulunan ikinci arzı, 22 Zilhicce 940/ 4 Temmuz 1534 tarihli olup, Doğu Anadolu'daki fütûhâtı

²⁸ . Sertoli Salis, a.g.e.,s.135; Hammer, **D.O.T.**, Terc. M. Atâ, C.V., s.149; Faruk Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, (Şah Tahmasb İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992, s.62.

²⁹ . Hammer, **D.O.T.**, Terc. M. Atâ, C.V.,s.149; Sümer, **Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, s.62.

³⁰ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83,

bildirmek üzere yazılmıştı³¹ .

Bostân(Ferdî)'in açıkladığı üzere, Serasker İbrahim Paşa Diyarbakır'da kırk-elli gün kadar kalıp, Kürdistan Ümerâsı ile sefer tedbirinde bulunduktan sonra, 1534 yılı haziran sonlarında Tebriz'e müteveccihen hareket etmişti. İbrahim Paşa Doğu Anadolu'da iki hafta içerisinde yapmış olduğu fetihleri, Kürt Beyleri ile Safevîlere karşı birlikte hareket planlarını, yirmi gün kadar Bingöl yaylasında, bütün umerâ ve askeri toplama ve bekleme işlerini bu mektubunda belirtmişti³²

İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği bu uzunca mektubunda belli başlı şu hususlara yer verilmişti: "Diyâr-ı şark istihlâsına azimet olundukda Azerbaycan eyaleti Beğlerbeğilik tarikiyle Hazret-i Sâhib kırân-ı âlempenâhın kullarından birisine ihsan olunmak vech ve münâsib görüldüğüne binâen Azerbaycan Beğlerbeğiliği Ulama Paşa bendelerine tevcih olunub, umûmen Ümerâ-i Kürdistan ile ve bir bendegân-ı dergâh-ı feth-âşiyân ile Tebriz câniblerine irsâl olunub bu kulları dahi gerû ecnâd-ı nusret-mutad ile Amid'den çıkub diyâr-ı şark ile memâlik-i mahmiye-i hâkânî hududuna karib olan bazı hisarların taife-i

C.XXI., s.452.

³¹ . T.S.M.A., Ev. nr.4080/1; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83., C.XXI., s.467-470; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.136-138.

³² .Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83., C.XXI., s.453; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.139.

evbâş-ı dalâlet-irşad ellerinde olub.... Kal'a-i Bayezid ve Erciş nâm kal'alar feth olunub, cümle-i muzâfat ve mülhâkâtı ve tevâbi ve levâhiki ile eyâdi-i ibâd-ı sūdde-i zafer mutadda mazbut ve musahhar vâki oldu. Tegayyurât-ı ârâ-i fâside-i mülâhide sebebi ile muattal ve hali olan cevâmi ve mesacidde ehl-i sünnet ve cemaat âyini üzere ezan okunub, ikâmet-i salât-ı mefrûza ve mesnune olunub ve camiinde cuma günü Hz. Sâhib kırân-ı saadet-kârinin ismi şeriflerine kıraat-ı hutbe okunub...³³ "

Adilceviz Kalesi muhafızları firar edince Sünnî ve Hristiyan ahali kale anahtarlarını İbrahim Paşa'ya getirmiş, böylece Adilceviz, Erciş ve Bayezid kaleleri 23 Haziran 1534'de alınmış oluyordu. Han-ı Süvarik'e varınca, Van hâkiminin hem bu kalenin hem de Amük kalesinin anahtarlarını gönderdiği görülmüş, Şam valisi Hüsrev Paşa ise buraların ilhâkı için tertibât almak üzere görevlendirilmişti. 24 Haziran 1534'de Siyâvan kalesi hâkimi, Mahmudlu Türk aşiretinden, Emir Bey bizzat kalenin anahtarlarını getirmiş, Şii-Safevîlerin müstahkem kalelerinden Toprak-kale fetholunmuştu³⁴.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirler,

³³ .T.S.M.A., Ev.nr.4080/1; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferinde İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83.,C.XXI., s.467-468; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.136-137.

³⁴ .Gelibolu'lu Mustafa Ali, **Kitabu't-Târihi Künhu'l-Ahbâr**,nr.920, Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083h.,v.304b; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83.,C.XXI., s.454; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.137-138.

kaleler ve topraklar bir bir Osmanlı Devleti'ne ilhâk ediliyordu. Başta Van olmak üzere, Amük, Hoşab, Siyâvan, Bîdkâr, Cerem, Eleşgird, Ahtamar, Adilcevaz, Ahlat, Erciş, Vastan, Hel, Tanuza, Rûşenî, Bayezid vs. kaleler alınmıştı. İbrahim Paşa'nın arızasında belirttiğine göre, Osmanlı askerlerinden "bir ferd telef olmayub" Şam Beylerbeyisi Husrev Paşa her bir kalenin ahvâlini tadârik için, buraların dirlik ve düzenliğine memur edilmiş, diğer kethudâ ve muhafızlar da tayin edilmişti³⁵. Bu isabetli ve karşılıklı anlayış içerisinde meydana gelen olumlu gelişmeler, yapılan girişimler ve İbrahim Paşa'nın yerli yerinde aldığı diğer tedbirlerden sonra Osmanlı Ordusu, Şii-Safevî topraklarına girerek Tebriz yönünde harekete geçmişti.

Serasker İbrahim Paşa, Temmuz 1534'de, Şah Tahmasb'ın Horasan'da bulunduğunu, Tebriz şehrini de Şah'ın kayınbiraderi Musa Sultan adlı bir kimsenin savunduğunu öğrendikten sonra, Ulama Paşa ve Dulkadirli Beylerbeyi Ahmed Paşa'yı önden göndererek, kendisi de müteakiben Azerbaycan topraklarına girmişti³⁶. Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman, henüz İrakeyn Seferi'ne çıkmadan bir müddet önce vâlidesi Hafsa Hâtun 19 Mart 1534'de, peşinden 16 Nisan 1534'de "İbn-i Kemal" adıyla meşhur,

³⁵ . Bostân, a.g.e.,v.148b; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki ilk Tedbirleri ver Fütühâtı", **Belleten**, S.83.,C.XXI, s.469-470; Gökbilgin, "İbrahim Paşa", **İ.A.**, C.V/2, s.913; Danişmend, a.g.e., C.II.,s.165; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.139.

³⁶ .Gökbilgin, "İbrahim Paşa", **İ.A.**,C.V/2, s.913.

Şeyhu'l-İslam Kemalpaşazâde Ahmed Şemsüddin efendi vefât etmişti³⁷.

Kanuni Sultan Süleyman'ın bu meşhur seferi, kaynaklarımızda "İrakeyn Seferi" olarak zikredilir. Arapça'da "İki Irak" manasına gelen İrakeyn'den maksat; "Irak-ı Arab" denilen Bağdat ve havâlisi ile, "Irak-ı Acem" denilen kuzey batısı ki, Hemedân'dan Tebriz ve havâlisine kadar olan bölgeyi içine alan coğrafyadır. Haziran 1533'de İstanbul'da Avusturya ile yapılan barış ahdinden sonra, Kanuni Sultan Süleyman, İran üzerine bir doğu seferi yapmaya karar vermişti. Ayrıca, Başvezir İbrahim Paşa, 6 Nisan 1534 'de Halep'ten Diyarbakır'a doğru yürürken Padişah'a "Zilkâde guresinde (14 Mayıs 1534) Anadolu câniblerine teveccüh-i hümâyûn buyurmaları" uygun olacağını gönderdiği mektubunda bildirmişti. İbrahim Paşa, henüz Diyarbakır'dan Şii-Safevî topraklarına doğru hareket etmeden evvel, Kanuni Sultan Süleyman büyük oğlu Saruhan vâlisi şehzâde Mustafa'yı Defterdâr Mahmud Çelebi'ye ısmarlayarak başkentte "Kâimmakâm" olarak bırakmış ve Rumeli ordusunun bir kısmını alarak 11 Haziran 1534 yılı perşembe günü Üsküdar'a geçmişti³⁸.

İbrahim Paşa, Azerbaycan topraklarına girdikten bir

³⁷ .Danışman, a.g.e., C.VII., s.30-31.

³⁸ .Celalzâde, **Tabakâtu'l-Memâlik**, v.201a; Bostân, a.g.e.,v.149b; Feridun Bey, a.g.e., C.I.,s.584; Ali,a.g.e., v.305a; Peçevî, a.g.e., C.I.,s.178; Müneccimbaşı, **Sahâifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C.III.,s.490; Solakzâde, a.g.e., s483; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi** , C.II., s.351; Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman** , s.71; Danışman, a.g.e., CVI., s.162.

müddet sonra, Şah Tahmasb'ın askerleriyle beraber Horasan'dan çıkarak büyük bir ordu ile Tebriz istikâmetine yürüdüğü haberi üzerine, Kanuni Sultan Süleyman'ın gelişini hızlandırmak için hemen O'na bir arıza göndermişti³⁹.

Kanuni Sultan Süleyman, zâten 1525 yılı Temmuzunda Şah Tahmasb'a bir tehditnâme göndermiş ve Şii-Safevî Devleti üzerine yürüyeceğini bildirmişti. Hatta, sünnî imam ve alimlerden şiiiler aleyhine fetvâlar bile almıştı⁴⁰. Kanuni Sultan Süleyman gereken hazırlıkları, hayli geç de olsa yaparak, İstanbul'dan altıncı Sefer-i Hümâyûn'a çıkmıştı. 10-11 Haziran 1534 yılında İstanbul'dan hareket eden Kanuni Sultan Süleyman; İstanbul, Galata, Üsküdar, Maltepe, Kıssahan Köprüsü, Gebze, Kala-i Hereke, Çınarlı, İzmit, Sitâre Köprüsü, Derbend-i Kazıklı, Dikilitaş, Kala-i İznik, Yenişehir, Akbıyık, Zincirlikuyu, Derbend-i Ermeni, Bozüyük, İnönü, Ilica, Kala-i Kütahya, Altuntaş ovası, Çakırsaz⁴¹ menzillerinden sonra Elmadağı'nda üç günlük av'dan sonra Afyon-Karahisar'a, müteakiben Akşehir'e vâsıl olmuşlardı.(30 Zilhicce 940/ 12 Temmuz 1534) Kanuni Sultan Süleyman Akşehir'de iken; Van, Vastan ve diğer kalelerin fethini bildiren Serasker İbrahim Paşa'nın 4

³⁹ . Peçevî, a.g.e.,C.I.,s.179; Danişmend, a.g.e.,C.II.,s.165; Mehmet Saray, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, T.K.A.E.Yayımları, Ankara, 1990, s.28.

⁴⁰ . Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.140.

⁴¹ . Matrakçı, a.g.e., s.42; Feridun Bey, "İrakeyn Menâzilnâmesi", **Münşeatü's-Selâtin**, C.I.,s.585; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**,s.140.

Temmuz 1534 tarihli ikinci arzını almıştı⁴².

Kanuni Sultan Süleyman "Muhibbi" mahlasıyla şiirler yazmıştı. Şiirlerinden biri de, Irakeyn Seferi sırasında yazmış olduğu şu hamâsi gazeldir:

"Allah Allah diyelüm; Sancak-ı Şahî çekelüm,
Yürüyüb her yandan Şark'a sipahî çekelüm,
İki yerden kuşanalım yine gayret kuşağın,
Bulaşub toz ile toprağa, bu râh-ı çekelüm.
Pâyimâl eyliyelüm kişverini Surhser'ün
Gözüne, sürme deyû, dūd-i siyahı çekelüm.
Bize farz olmuş iken; olmamuz İslam'a zahîr,
Nice bir oturalum, bunca günâhı çekelüm,
Ey Muhıbbi, yürüyüb Şark'a sipahi çekelüm".⁴³

Kanuni Sultan Süleyman Akşehir'den itibaren; Arkıt Köprüsü, Ilgın, Pınarbaşı, Hâtun Çayırı(Zengi Gölü), Germükbeli, 8Muharrem 940/20 Temmuz 1534'de Konya'ya girip, Hz. Mevlâna vb. yerleri ziyaret etmişti. Burada ise, İbrahim Paşa'dan ulak gelip, Aras, Murat boyları ile Van Gölü çevresindeki fetholunan kalelerin anahtarları Kanuni Sultan Süleyman'a takdim edilmişti⁴⁴. Konya'dan hareketle, Kanuni Sultan Süleyman; Hz. Molla Hünkâr, Karapınar, Akçaşar,

⁴² . Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman** , s.71; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141; Gökbilgin, "Süleyman", **İ.A.**, C.XI,s.116.

⁴³ . Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141.

⁴⁴ . Ali, a.g.e.,v.305a; Matrakçı, a.g.e.,s.42; Gökbilgin, "Süleyman", **İ.A.**, C.XI,s.116; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141.

Düden Gölü, Ereğli, Niğde, Bakaüddin Çayırı, Develü Karahisarı, İncekara Köprüsü, Kayseri, Sarımsaklı suyu üstünde Barsama çayırı, Çubûğ ova, Şarkışla, Püsküllü, Latif Gölü, Danişmanlı'dan 27 Muharrem 940/8 Ağustos 1534'de Sivas'a girmişti⁴⁵.

Bu esnâda, Kanunî'den yardım istemek veya onu İran'a karşı savaşa teşvik etmek amacı ile, Yaşılbaş;/Özbek Hanı) Ubeydullah Han(1533-1539)'dan bir mektup gelmiş,⁴⁶ Ubeydullah'ın mektubuna Kanuni Sultan Süleyman'ın cevabı gayet müsbet olup, gönderilen mektuptan memnun olduğu ve kızılbaşlara açtığı mücadelede muvaffakiyet ümit edildiği ve mücadeleye devam edileceği bildirilmişti⁴⁷.

Kanuni Sultan Süleyman, Sivas'tan yola çıkarak; Koçhisar(Hafik), Kazlıgöl, Koyulhisar önüne varmış ve vaktiyle Fatih'in iki defa, Yavuz Sultan Selim'inde Çaldıran seferinde yürüdüğü anayolu tutarak, doğuya doğru Çeribaşı köyü, Azim çayırı, Gümüştekin, Kabakluca ova, Aktepe, Yassı Çimen, Karaviran yolu ile Erzincan'a (10 Safer 941/20 Ağustos 1534'de) ulaşmıştı⁴⁸. Erzincan'da Sultan Süleyman'a Şirvan Beyi II.Şirvan Şah Halil (1524-1538)'den

⁴⁵ .Matrakçı, a.g.e., s.42; Feridun Bey, a.g.e., C.I.,s.585-586; Danişmend, a.g.e., C.II.,s.168.

⁴⁶ .Saray, a.g.e.,s.48; Kızıoğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141; Şii İranlılara "Kızılbaş" denildiği gibi,Sünni Özbeklere de "Yaşılbaş(Yeşilbaş)" denilmekteydi.

⁴⁷ . T.S.M.A., Ev.nr.6915.

⁴⁸ . Matrakçı, a.g.e.,s.42; Kızıoğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi** ,s.141.

bir elçi gelmişti⁴⁹.

Kanuni Sultan Süleyman Erzincan'dan kalkıp, Çubuk boğaz, Derbend-i Subha Hanı, Tercan'ı geçip, Kal'a-i Hübân, Mama Hâtun, Cinis ve Erzurum'a vâsıl olmuştu⁵⁰.

Bu sırada, Ulama Paşa öncü kuvvetlerle, İbrahim Paşa'dan evvel Tebriz'e girmiş, burada şehir eşrafı tarafından karşılanmıştı. Ulama Paşa, şehrin en büyük camisi olan Uzun Hasan Camii'ne giderek, Kanuni Sultan Süleyman adına hutbe okutup, para bastırmıştı. Daha sonra da Tebriz'in anahtarlarını Osmanlı Padişahına göndererek: "İran'ı isterseniz yanıma gelin, siz gelinceye kadar tamamını elimde tutacağım, Şah Tahmasb ki, şimdi Türkistan ile Horasan'da Tatarlar ile uğraşiyor, savaştacak kuvvete sahip değildir. Irak ile Azerbaycan sizi bomboş beklemektedir." demektedir⁵¹.

Oysa, sefer Bağdat'ı zaptetmek maksadıyla ilan edilmişti. Siyaset ve savaşın hedefi bu olabilir, fakat ordunun harekât hedefi düşman ordusuydu. Seferin asıl hedefi ise yakın şarkta hâkimiyetti⁵². Osmanlı ordusu başlangıçta Halep, Mardin ve Musul yolu ile Bağdat'a yürüyüş hazırlığı yapmış olduğu halde, sonradan Halep, Diyarbakır, Tebriz

⁴⁹ . Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141; Öztuna, **Kanuni Sultan Süleyman** , s.113.

⁵⁰ .Matrakçı, a.g.e., s.43.

⁵¹ . Asrar, a.g.e., s.103.

⁵² . Hilmi, a.g.e., s.18-19.

istikâmetinde İran hududuna doğru yürümeyi kararlaştırmıştı. 20 Haziran 1534 tarihine kadar Diyarbakır'da toplanan Osmanlı askerleri; yeniçeri, sipahi, kapıkulları, Anadolu, Rûm, Karaman, Halep, Şam, Dulkadır, Diyarbakır ve Kürdistan askerlerinden mürekkep yaklaşık ellibin kişi kadardı. Güneydoğu Anadolu'nun önemli bir şehri ve Akkoyunlulara başkentlik yapmış olan Diyarbakır'dan 22 Haziran 1534'de hareket eden Osmanlı ordusu, Bingöl yaylağında birçok kale ve şehrin anahtarlarını alarak, iki hafta kadar burada konakladıktan sonra, temmuz ayı başlarında Tebriz'e doğru yürümüşlerdi⁵³.

29 Zilhicce 940/11 Temmuz 1534 yılı cumartesi günü İbrahim Paşa, Tebriz civarındaki Sa'dâbâd'a gelerek ordu ile burada konaklamıştı. Burada Tebriz ahalisinin seçkin bir hey'eti gelerek, Safevî başkentinin itaat ve inkıyâdını arz etmek suretiyle teslim olmuşlar, şehri yağma ve tahripten kurtarmışlardı. 1 Muharrem 941/ 13 Temmuz 1534 Pazartesi günü İbrahim Paşa, Tebriz'e muhteşem bir alayla girmişti. Böylece daha önce Yavuz Sultan Selim tarafından 1514 yılında ele geçirilen Safevî devleti başkenti, ikinci kez Osmanlılar tarafından fethedilmişti⁵⁴.

Serasker İbrahim Paşa, Tebriz'in idaresi için, bir kadı ile

⁵³ . Hilmi, a.g.e., s.22.

⁵⁴ .Şemseddin b. Şeref, a.g.e., v.300a-300b; Bostân, a.g.e., v.149a; Ali, a.g.e., v.305a; Karaçelebizâde, **Süleymannâme**, s.116; Karaçelebizâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s.424; Hazerfen Hüseyin, a.g.e., v.148a; Solakzâde, a.g.e., s.484; Danişmend, a.g.e., C.II, s.166; Danişman, a.g.e., C.VI., s.162; Hilmi, a.g.e., s.25.

muhtelif memurlar tayin etmiş, Safevî başkenti o zamanki Osmanlı adaletiyle idare nizamı sayesinde hiçbir sarsıntıya uğramamıştı. İbrahim Paşa, gayretlerinin sonucu olarak Ulama Paşa'ya Tebriz merkez olmak üzere, Azerbaycan Beylerbeyiliğini vermişti⁵⁵. İbrahim Paşa, Tebriz'de iken, Şirvanşah ailesinden Sultan II. Halil b. İbrahim ile Geylan Hânı Emir Dubaç Muzaffer Han, Osmanlılara itaatlerini arz-eylediler. Hazar Denizi'nin batı kıyısında Reşt'in merkezi olan bir beyliğe mensup, Muzaffer Han onbin askerle 21 Temmuz 1534'de İbrahim Paşa tarafına geçmişti⁵⁶. Tebriz'de birçok tayinler yapan İbrahim Paşa, birtakım tedbirler almayı da ihmâl etmedi. İran Ordusu henüz ortalıkta gözüküyordu. İbrahim Paşa'da faaliyetlerini serbestçe yürütmekteydi.

Bu sırada, Kanuni Sultan Süleyman'ın komutasındaki, İran üzerine yürüyen ikinci Osmanlı Ordusu, yüzbin kişi civarında olup, 1534 yılı İlbaharından beri sefer için hazırlanmış, İstanbul, Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum yolu boyunca toplanmış, Padişaha katılarak 26 Safer 941/5 Eylül 1534'te Erzurum önlerinde konaklamıştı⁵⁷. Kanuni, Erzurum'a gelirken geçilmesi dar ve zor bir yer olan Sansa boğazından itibaren; Çubuk yurdu, Zorun Hanı(iki konak bir

⁵⁵ .Danişmend, a.g.e., C.II.,s.166; Danişman, a.g.e., C.VI., s.162; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II.s.351; Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, C.IV., s.12.

⁵⁶ .Solakzâde,a.g.e.,s.484;Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., s.350; Danişman, a.g.e., C.VI.,s.163.

⁵⁷ . Feridun Bey, a.g.e., C.I., s.585-586; Danişmend, a.g.e., C.II.,s.169; Hilmi, a.g.e.,s.14-15; Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, C.I.s.52; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.141.

yapılarak), Mans köyü, Mama Hâtun hanından önce Hoybar isimli harap kale yakınına konmuştu. Burada iki gün kalınmış, o sırada Tercan ovası çevresindeki dağlara kar yağmıştı. Kanuni Sultan Süleyman ve paşalar, bu mevkide atlarına binerek süvari olarak yürümüşlerdi. Cephane'nin Kemah Kalesi'ne konulması emrolundu. Eylül ayının ilk günü uzaktaki Penek konağına hareket edildi ve birçok tehlikeli boğazlar aşıldı. Kanuni Sultan Süleyman ve Osmanlı Ordusu Aşkale'den geçerek Cinis'e varmıştı⁵⁸.

Kanuni Sultan Süleyman, Erzurum'a gelmeden önce Cinis'te konaklarken Tebriz'den İbrahim Paşa'nın elçisi gelerek, Azerbaycan'ın fethedildiğini bu nedenle vilayetlere "Zafernâme"ler gönderilmesinin uygun olacağı, Tebriz'de kışlamak güç olacağından, Padişahın Diyarbakır'a varmasının iyi olacağı bildirilmekteydi. Ayrıca, Geylan Şâh'ının bir elçi ile başvezirden iltifat gördüğü, Ulama Paşa'ya Azerbaycan Beylerbeyiliği ve Akkoyunlu'dan Murad Bey'e Irak Beylerbeyiliğinin verildiği beyan edilmekteydi. Bu, İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'a 21 Ağustos 1534 tarihli gönderdiği üçüncü mektubu idi⁵⁹. İbrahim Paşa, Serasker ünvanıyla Tebriz'den 10 Safer 941/21 Ağustos 1534'de Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği arz(mektup)'da,

⁵⁸ . Feridun Bey, *a.g.e.*, C.I., s.586.

⁵⁹ . **T.S.M.A., Ev.Nr. 4080/2**; Sadrazam İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'a Irakeyn Seferindeki üçüncü arzıdır; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83. C.XXI., s.470-476;(Türkçe transkripi); Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s.157.

harekât sırasında aldığı tedbirleri, yaptığı askerî ve idarî tayinleri vb. işleri belirtiyordu.

Yine bu mektuptan; Ulama Paşa ile Dulkadirli Beylerbeyi Ahmed Paşa'nın bazı İran kalelerinin ve umerâsının itaatlarını kabul ettiklerini, Tebriz'de Musa Sultan ile küçük bir çarpışmada bulunmuş olduklarını (25Muharrem 941/6 Ağustos 1534) müteakip, Serasker İbrahim Paşa, bütün Beylerbeyileri ve ordu ile 26 Muharrem 941/7 Ağustos 1534 Cuma günü Tebriz'e girerek otuz yıldır muattal kalan, Uzun Hasan Camii'nde, ehl-i sünnet üzere Cuma namazını kıldıklarını öğrenmiş oluyoruz⁶⁰.

İbrahim Paşa'nın geniş malumât bulunan üçünü mektubunda; "Giylân ve Şirvan Padişâhları ki kadimden Şâh-ı gümrâh âsitânesine sürfürû idüb ana tâbi olmuşlar idi, lâkin cibillet ve hilkâtleri diyânet ve islam üzere olub, sâbıkda mektubları gelmişdi. Bendeleri berû câniblere azîmet ideliden defâtla mektublar gönderilüb Hz. Sâhib kırân-ı âlempenâh devletinde mezburlar kızılbaş-ı evbaşdan bil külliye rûgerdân olub âsitâne-i adâlet âşiyâna muhlis olmuşlardır... Medine-i Tebriz'e geldikten sonra Vilâyet-i Azerbaycan'a müteallık olan mevâzıın hıfz ve hirâseti içün dergâh-ı mualla cânibinden sancakbeğleri konulmak lâzım ve

⁶⁰ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83.,C.XXI., s.454-455; Gökbilgin, "İbrahim Paşa", **İ.A.**, C.V/2., s913; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s.144-145.

mühim olduğuna binaen Nahcivan Sancağı fermân-ı şerifleri muktezâsınca yedi kere yüzbin(700.000) ile muşarun ileyh Ulama Paşa kullarının karındaşı Veli bendelerine ve Merağa Sancağı dahi altı kere yüzbin(600.000) ile mümâ ileyh ile bile gelen Veli Can kullarına ve Müşkin ve Serav ve Erdebil Sancağı dahi altı kere yüzbin(600.000) ile Şah Ali kullarına virilüb ve Azerbaycan'a müteallık Ohkân Ülkesi dahi sâbıkda kızılbaş-ı evbaş'dan nefret eyleyüb âsitâne-i saadet âşiyâna izhâr-ı ihlas iden Üveys Bey kullarına ve Mihrani Sancağı Zirriki Bahaeddin kullarına ve Vastan Sancağı Zahid bey oğlu Seyyid Mehmed Bey kullarına ve Çölmir Kürdistan Beylerinden olub südde-i saadet-bahşe itaat eyleyen Melek Bey bendelerine Medine-i Selmas Nur Ali Bey kullarına ve Livâ-i Saad Çukuru dahi on kere yüzbin(1.000.000) ile tâife-i evbâş'dan yüz döndürüb itaat eyleyen Hamza Sultan'a ve Gümrü Sancağı dahi Şeyhi Bey kullarına ve Livâ-i Rum'u dahi Gazi Kıran Bey bendelerine ve Deryas Sancağı dahi Sarımoğlu Kasım Bey kullarına ve Diyadinli Sancağı Ümmi Bey kullarına ve Curşen ve Çaldıran Sancağı dahi üçyüzbin(300.000) ile Hacı Bey kullarına tevcih olunub, hıfz ve hirâset-i memleket için yerli yerlerine gönderildi"⁶¹.

İbrahim Paşa arzında devamla; "... Hudud-ı Azerbaycan

⁶¹ . T.S.M.A., Ev.Nr.4080/2; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferinde İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83., C.XXI, s.472-474; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.146-147.

bil külliye daire-i zapta getirilüb Irak-ı Acem câniblerine dahi asker-i zafer rehberden irsâl olunmak mühim ve lâzım olmağın Irak Beylerbeyiliği Bayındurlu'dan Murad Bey kullarına münâsib görülüb tevcih olundu. Irak-ı Acem'e tâbi olan Livâ-i Hemedân dokuz yüzbin(900.000) ile Uluğ Bey Mirza'ya ve Kâşan dahi altı kere yüzbin(600.000) ile Bayındurlu'dan diğêr Murad Bey'e ... müşârun ileyh Ulama Paşa kulları dahi, Erdebil nevâhisinden bâzı müfsidler bir dağa tehassün(sığınmış) eylemişler, anlar üzerine gönderilüb inşaallah cemiyetleri parekende oldukdan sonra anlar dahi, Irak câniblerine varub Murad Paşa bendeleriyle bile ol cânibin feth ve teshiri hususunda olurlar..."⁶².

Burada söz konusu olan, Kızılıcadağa sığınmış bulunan Kızılbaş-Safevî askeri ile İbrahim Paşa tarafından,Ulama Paşa komutasında gönderilen Osmanlı askerinin kanlı çarpışmalarından bahsedilmektedir. Bu kayıt Osmanlı kaynaklarının bildirdiği Kızılıcadağ sefer hey'etinden söz etmektedir. İbrahim Paşa; Tebriz'in emin bir belde (Dâru'l-Emân) olduğunu münasip bir yerde kale inşaatına başladığını, belirtmekteydi⁶³. Bu " Şenb-i Gazân Kalesi" nin yapılmaya başladığının ifadesidir.

İbrahim Paşa'nın Tebriz'den göndermiş olduğu üçüncü

⁶² . T.S.M.A., Ev.Nr. 4080/2; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri Ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83, C.XXI., s.475; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.148-149.

⁶³ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83, C.XXI,s.456.

mektubun son kısımları şöyle bitiyordu: "... Tebriz'de kal'a binâ olunmasını fikr idüb bâzı münâsib mahal tedârik olunub binasına mübâşeret olundu. Medine-i Tebriz Hz. Sâhib-kırân-ı âlempenâhın taht-ı âli-bahtları olmuştur. ... Devlet ve ikbâl ve saadet ve iclâl ile yürüyüb Azerbaycan'a müteallik olan Erciş nâm mahalle değın gelmek bâbında yümn-i himmet-i Hz. Sâhib kırân-ı mebzul buyurula inşaallahu'l-izze saadet ile gelindikde geru bendeleri tarafına işaret-i âliyye buyurula ki Bağdat hâkimi olan Mehmed Han şöyle ki, bu kış dergâh-ı saadet destgâh kibeline itaat etmeye kulları onun üzerine azimet eylemek niyyet olunmuştur. Hz. Sâhib-i Kırân-ı rub'ü meskun dahi saadet ile kışı Diyarbakır'da kışlamak münâsibdir, ana göre tedârik buyurula. Bu mübârek Saferü'l-Muzafferün onuncu gününde bu nâme-i ubûdiyyet-şî'ar yazılıb a'tebe-i ulyâ kullarından Mustafa ve Mehmed bendeleri irsâl olundu..."⁶⁴.

Kanuni Sultan Süleyman'a gönderilen bu arz'da, İbrahim Paşa Tebriz'de neler yapılmakta olduğunu etraflıca bildirmekteydi. Tayinler, terfiler, bazı yerlerin teshiri, Kale inşaatı, yerli bey ve hâkimlerin Osmanlı Devleti'ne itaat ve inkıyâdı gibi birçok meseleyle meşgul olunmaktaydı. İbrahim Paşa re'sen bu kadar geniş kararlar alıyor ve haklı olarak kendisini selâhiyetli görüyordu. Çünkü, bu son arzını Kanuni

⁶⁴ . T.S.M.A., Ev.Nr.,4080/2; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", *Belleten*, S.83., C.XXI.,s.476; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.149.

Sultan Süleyman'a gönderdiği sıralarda Pâdişah da Sivas civarındaki Kasım Çayırı veya Azim Çayırı konağından, İbrahim Paşa'nın Seraskerliğini ve selâhiyetlerinin genişliğini belirten bir ferman göndermişti. Pâdişah belki bazı dedikoduların kulağına kadar gelmesiyle veyahut başvezirin gördüğü lüzum üzerine bu fermanı göndermek ihtiyacını duymuştu⁶⁵.

Elimizde, Kanuni Sultan Süleyman'ın, İbrahim Paşa'yı geniş yetkilerle Serasker olarak İran seferine gönderdiği hakkında 15 Ağustos 1534 tarihli bir ferman vardır⁶⁶.

Kanuni Sultan Süleyman, Erzurum civarında iken bu gelişmeler üzerine, Çermik Ilıca'ya gelince ordunun Diyarbakır'da kışlamasını kararlaştırmış, bir gün konakladıktan sonra Erzurum önlerine gelinmişti⁶⁷. Bir müddet dinlendikten sonra, Erzurum Kalesini geçerek konak yapmış, Kanuni Sultan Süleyman buradan fetihler ile ilgili fetihnâmeler göndermişti. Padişah burada gömülü olan azizleri ziyaret ve dua'da bulunduktan sonra, kimsenin ileri gitmemesini emredip, "Erzurum o gün nazar-ı iltifât-ı pâdişahi ile manzur olub, ta'mirine ferman olunmuştur"⁶⁸.

Kanuni Sultan Süleyman ordusu ile Diyarbakır'a çekilmek ve

⁶⁵ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Belleten**, S.83., C.XXI., s.456-457.

⁶⁶ . **T.S.M.A., Ev.Nr. 2759**; Fermanlar Kataloğu, C.I. Fasikül.

⁶⁷ . Feridun Bey, a.g.e., C.I.,s.586; Enver Konukçu, **Selçuklulardan Cu mhuriyete Erzurum**, Y.Ö.K. Matbaası, Ankara, 1992, s.157; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.143-144.

orada kışlamak üzere hareket edip, Erzurum'dan Hasan kal'ası'na iki konak bir edilerek 6 Eylül 1534'de ulaşmıştı. Ertesi gün Çoban Köprüsü ve Aras nehri geçilip, 1 Rebiu'l-evvel 941/10 Eylül 1534 Perşembe günü Eleşgird ovası başındaki Aydın Bey köyü veya Alagöz, Kızlar kal'ası, Aydın Beyli yolundan, Tebriz yolunu bırakıp, Erciş yoluna girmişti⁶⁹.

Kanuni Sultan Süleyman, kış mevsiminin de yaklaşmasından dolayı, binbir sıkıntı ile Hazır, Ser-i Ab-ı Gür Hamir, Çubuk, Çakırbeyli, Karye-i Ağı, Kal'a-i Erciş'e güçlükle 16 Eylül 1534'de ulaşırken, geriden topların gelmesini de burada beklemekteydi⁷⁰.

Bu arada, İbrahim Paşa, Tebriz şehrini daima itaat altında tutmak için Tebriz'in güneyinde Cengiz Han neslinden ve İran'ın lhânî hükümdarlarından meşhur Gâzan Han'ın "Şenb-i Gâzan" denilen türbesi civarında bir kale inşaa ettirmiş ve bu kaleyi yaptırabilmek için birçok ağır masraflar yapmak zorunda kalmıştı. Hareket halinde bulunan ordudan bin kadar okçu ve bazı umerâyı da kalenin muhafazası için koymuştu⁷¹.

Ulama Paşa ve Defterdâr İskender Çelebi, İbrahim

⁶⁸ . Konukçu, a.g.e.,s.157-158.

⁶⁹ . Matrakçı, a.g.e., s.43; Konukçu, a.g.e., s.158; Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman** , s.71; Asrar,a.g.e.,s.104.

⁷⁰ . Matrakçı, a.g.e.,s.43; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.150.

⁷¹ . Karaçelebizâde, **Süleymannâme**, s.116; Müneccimbaşı, **Sahaifu'l-Ahbâr**, Terc.İ.Erünsal, C.II.,s.51; Danişmend, a.g.e., C.II., s.166; Danişman, a.g.e.,C.VI.,s.163.

Paşa'nın huzuruna gelerek, ikisi de aynı ifadeler ile; "Bu memlekette eşkiyanın asıl ocağı Kızılıcağ yaylağıdır. Bir miktar asker ile varıp, dağını ocağını yok etmek gerekir" diyerek, Başvezir'i kandırıp Ulama Paşa komutasına onbin seçkin asker alarak Kızılıcağ yönüne hareket edilmişti. Ulama Paşa emrindeki bu onbin asker, Kızılıcağ da Kızılbaş kılıçlarına yem edilmiş, hepsi sıkıcı dereler ve derbendler içinde telef olmuştu⁷². Bu tedbirsizlik ve başarısız harekât İbrahim Paşa'ya muhalifi olan İskender Çelebi ve Ulama Paşa tarafından yaptırılmış, yanlış tavsiye sonucu doğan acı neticelerdi.

Daha sonra, İskender Çelebi ve Ulama Paşa, Kızılıcağ başarısızlığı sebebi ile, İbrahim Paşa'ya gelip; "Şah'ın birliklerinden çekinmeye gerek yoktur. Hemen bir miktar asker ile varıp, Erdebil'i ve Şah'ın oradaki ağırlığını ve barınaklarını çoğa-aza bakmadan talan ve tahrip edelim" dediler ise de, Şah Tahmasb'ın gelmekte olduğu haberi üzerine bundan vazgeçilmişti⁷³.

İbrahim Paşa'nın İran umerâsından Mentеш Sultan'a gönderdiği mektup önem arz etmektedir. Çünkü, İran Şahı Tahmasb tarafından, bu Mentеш Sultan Azerbaycan

⁷² . Peçevî, a.g.e., C.I.,s.179; Ulama Kızılıcağ yaylağında askerlere ,” Buradan ötesi bayındır memleketlerdir , siz talan için girin, ben dışardan size bekçilik ederim” diyerek onları cehennem ukyusu gibi dar yerlere soktu, demektir.Hilmi, a.g.e., s.25; Anadolu ve Kürdistan askerlerinden onbin kişi, Alman sefirlerinin raporlarına göre yirmibeşbin kişilik bir kuvvet Kızılıcağda telef olmuştur.Danişmend, a.g.e., C.II., s.166.

⁷³ . Peçevî, a.g.e., C.I., s.180-181.

müdafaaasına memur edilmiş bir kimseydi. Safevî Devleti'nde askeri ve idarî kadro içinde ileri gelen bir şahıstı.

İbrahim Paşa Tebriz'i zaptettiği sırada ona bir mektup yazmıştı⁷⁴. Menteş Sultan'ın da diğer bazı beyler gibi Osmanlı Devleti'ne itaat için hazır beklemekte olduğunu, kendisine duyurmuş olmasından duyduğu memnuniyeti belirten İbrahim Paşa, Pâdişah'ın da; "asâkir-i deryâ misâl ile diyâr-ı şarka teveccüh-i hümâyûn" eylediğini, geldiği vakit Tebriz'i taht edineceğini ve bu bölgeyi "me'vây-ı ehl-i islam" etmeden başka bir iş ile meşgul olmayacağını, haber veriyor ve hali hazırda Horasan'da olan Şah Tahmasb'ın harekete geçirilmesi ve Azerbaycan bölgesine gelmesini temin eylemesini istiyordu⁷⁵. İbrahim Paşa'nın atak ve girişken tavrı neticesini vermiştir. Aylardır ortalıkta gözükmeyen Şah Tahmasb ordusuyla Horasan'dan Azerbaycan'a doğru hareket etmişti. Fakat Kızılıcağ muharebesinden sonra, padişahlarını başlarında görmeyen Osmanlı ordusu içinde bir kısmı seslerini ve tenkitlerini artırarak: "Şah'a Şah, askere penâh gerek" diyerek Kanuni Sultan Süleyman'ı başlarında görmek arzularını yüksek sesle dile getirmişlerdi. Bunun üzerine İbrahim Paşa, 11Rebiu'l-evvel 941/21 Eylül 1534'de Padişâh'a ulaşılması için Erciş'e

⁷⁴ . T.S.M.A., Ev.nr. 6550; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83.,C.XXI.,s.477.

⁷⁵ . Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83, C.XXI., s.457.

Ferhat çavuşla bir arz göndermişti⁷⁶.

İbrahim Paşa, bu arzında; "11 Rebiu'l-evvel'de Tebriz civarında oturak olunan Sâdâbâd nâm mahalden göçülüb a'dây-ı makruhun üzerine yürünüb bir konak ilerü Avcan(Ucan) nâm mahalle (ertesi gün) nüzûl olundukda düşman tarafından dil alınub adûy-ı makruhun ilerü gelen beğleri askerleriyle Avcan'a karib Miyâne nâm mahalle geldükleri muhakkak olduğu ecilden askeri mansûrdan onbin mikdarı kimesne çıkarılıb karavul tarikiyle gönderilüb bilcümle a'dây-ı makruhla gereği gibi ulaşılmıştır. Lain-i mezkûr bunca zamandan berû kaçub uzak memleketlere gitmiş iken "elhamdulillâh" Hz. Sâhib-kırân-ı âlempenâhın yümn-i himmedleri ile kendü ayağıyla gelmiştir..."⁷⁷. İbrahim Paşa'nın bu arzı Kanuni Sultan Süleyman'a Erciş'te ulaşır-ulaşmaz, "Kızılbaş için geliyor deyû haber getürmeğin Tebriz tarafına göçmek için otağ gitti ve divan olub, vezirler varub içerü girüb müşâvere olundu". 21 Eylül 1534'de Erciş'ten kalkan Padişah; Bendimâhi, Karadere Ağzı, Seğmen ova, Deste dereyi aşıp, Hoy'a doğru yürümüştü⁷⁸.

Bu sırada İran ordusunun baskın yapmak niyetinde olduğunu haber alan İbrahim Paşa, ordusunu hemen

⁷⁶ . T.S.M.A., Ev. nr.5878; Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", *Bellekten*, S.83,C.XXI.,s.478; Hilmi, a.g.e., s.28; Danişman, a.g.e., C.VI., s.163.

⁷⁷ . T.S.M.A., Ev. nr.5878; Gökbilgin, "Arz ve raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", *Bellekten*, S.83, C.XXI., s.478.

⁷⁸ . Matrakçı, a.g.e., s.43; Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi*, s.150.

Tebriz'in doğusundaki Avcan (Ucan) yaylasına çekmiş, düşman ordusunu orada beklemeğe başlamıştı. Düşmanla temas mevcut olmadığından ricat muntazaman yapılmış ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Erciş'ten tesrii(hızlı) hareketi- üç merhaleyi bir günde kat edecek tarz üzere- haberi gelmişti⁷⁹. Ancak, Şah Tahmasb'ın yakınlarına kadar gelmiş olması, orduda bir çaresizlik ve perişanlığa sebep olmuştu. Pâdişâhın gelmekte olduğu, Hoy'a yaklaştığı haberi, İbrahim Paşa'ya ulaştığı halde⁸⁰, Serasker yeniden bir ulak göndermiş, Pâdişâh'tan acilen gelmesini istiyordu⁸¹.

İbrahim Paşa'nın kendi el yazısı ile bu sefer esnâsında gönderdiği son mektubu harekeli olup; "Ferah çavuş geldi, Sultanım buyurmuşuz şükür Allah'a bendenüz Sultanım nâmusuna mâlum ola imdi, benim güzel Sultanum,eğer kızılbaş için hal nedür buyurursanız bendenüz ki, yürüdüm haber almış dönmüş karavul gönderdim ki, Şah'dan gayri kim var ise buluşsunlar, eğer Şah kendi ise bendenüz buluşuruz erenler himmetiyle Sultanum hayır dua'dan unutman eğer cenk için buyurursanız hergün cenkdür amma hubbullah bize inâyet ider erenler himmeti ile heman Sultanum inâyet eylen Tebriz'e konman geçün bendenüz

⁷⁹ . Solakzâde, a.g.e., s.485; Hilmi, a.g.e., s. 28, Danişmend, a.g.e., C.II., s.167.

⁸⁰ . Peçevî, a.g.e., C.I., s.181.

⁸¹ . Gökbilgin , "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı", **Bellekten**, S.83, C.XXI., s.458; Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman** , s.72; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Elleri Fethi**, s.150.

konağına konun esili vardır...”⁸². Bu vaziyette İbrahim Paşa'nın telaşa düştüğü ve gönderdiği son arizâ ile de Padişahın hareketini tâ'cil etmesi istirhamında bulunduğu gözükmekteydi. Bir tarafta muhalifleri tarafından askerlerin kışkırtıldığını, aleyhine dedi-kodular yapıldığını duyan İbrahim Paşa gerçekten zor durumdaydı. Ama o Şah Tahmasb'la savaşmayı da göze almak cesaretini göstermişti.

Öte yandan, Şah Tahmasb Herat'tan Mâverâünnehr'e yürümeye hazırlanırken, acele ile dönerek, Osmanlı ordusuna karşı mücadele için hazırlıklarını tamamlayıp, önden Behrâm ve Elkâs Mirzâları sevk ederek Irak-ı Acem'e yönelmişti⁸³.

Kanuni Sultan Süleyman başvezir İbrahim Paşa'nın içinde bulunduğu durumun önemini anlayarak, Erciş'ten itibaren üç konağı bir ederek süratli bir şekilde ordusuyla 19 Rebiu'l-evvel 941/ 28 Eylül 1534 Pazartesi günü Tebriz'e ulaşmıştı. “Tebriz halkı cümleten çıkub Pâdişâhı istikbâl idüb(yollara) bî nihâye kumaşlar bezler döşediler”. Şallar ve kumaşlarla şehri donatan Tebriz'liler Pâdişâhı Sâd-âbâd ovasında karşılamışlardı⁸⁴.

29 Eylül 1534'de Salı günü Kanuni Sultan Süleyman ve

⁸² . T.S.M.A., Ev.Nr. 5860; Gökbilgin, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütûhâtı”, **Belleten**, S.83., C.XXI., s.478-479.

⁸³ . Bekir Kütükoğlu, “Tahmasp I”, **İ.A.**, C.XI., s.642; Sümer, a.g.e., s.62; Saray, a.g.e., s.28.

⁸⁴ . Celalzâde, **Tabakâtü'l-Memâlik**, v.200b-201a; Ali, a.g.e., v.305b; Hezarfen Hüseyin, a.g.e., v.148a; Karaçelebizâde, **Süleymannâme**, s.116; Peçevî, a.g.e., C.I., s. 182; Hilmi, a.g.e., s.28; Gökbilgin, **Kanuni Sultan Süleyman**, s.72.

Serasker İbrahim Paşa Avcan(Ucan) yaylağında buluşmuşlardı. Bu birleşme tam vaktinde olmuştu. Solakzâde: "Pâdişâh hazretleri Avcan sahrasına bedene can dühül eder gibi nüzül eylediler" cümlesi ile bu meselenin önemini beyan etmişti. İki Osmanlı ordusu burada birleşip, İbrahim Paşa ve askerleri, uğurlu Pâdişâhı istikbâl eylemişlerdi. Bütün asker sevinç ve huzura gark olmuştu⁸⁵.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Serasker İbrahim Paşa ile, Irakeyn Seferi için, Şah Tahmasb'ın yazlık ordugâh-ı olan Ucan Yaylası'nda buluşması, Osmanlı Ordusu'nu çok mutlu ederken, öte yandan İran Ordusu ve Şah Tahmasb'ı büyük bir telaş, korku ve dehşet içerisine düşürmüştü. Osmanlı Ordusu'nun birleşmesi, İran Şah'ında taarruz şöyle dursun, savaş kabûlüne bile cesaret bırakmayarak 30 Eylül 1534'den itibaren ricatlarına sebep olmuştu. Şah Tahmasb Çaldıran(1514) hâtıralarının da canlılığını koruduğunu düşünerek selâmeti tekrar doğuya doğru kaçmakta bulmuştu⁸⁶. Bu esnâda Osmanlı Devleti ve Ordusu prestij ve güç kazanmıştı. Çarpışmaya cesareti kalmayan Şah Tahmasb, endişe ve çaresizlik içinde memleketinin iç taraflarına doğru çekilmişti.

Kanuni Sultan Süleyman bütün sorumluluk ve yetkiyi

⁸⁵ . Ali, a.g.e., v.305b; Müneccimbaşı, **Sahaifu'l-Ahbâr**, Terc. N. Ahmed, C.III., s.491; Karaçelebizâde, **Ravzatu'l-Ebrâr**, s.425; Danişmend, a.g.e., C.II., s.169; Danişman, a.g.e., C.VI., s.164; Solakzâde, a.g.e., s.485.

⁸⁶ . Hilmi, a.g.e.,s.31; Danişmend, a.g.e., C.II., s.170; Saray, a.g.e.,s.28.

kendisinde toplayarak, itaatını arzeyelemiş olan Geylân Hâkimi Muzaffer Sultan'ın tekrar ülkesine dönmesine mücadele etmiş, Ulama Paşa'yı Azerbaycan valisi olarak tayin etmişti. Hazar'ın batı kıyısında Türkleşmiş olan Şirvanşah Hanadânî'nin itaatını kabul edip, Şirvanşah II. Halil'in oğlu Mehmed Mirzâ'yı Tebriz muhafızlığına bırakmıştı. Tebriz'e kadı tayin edilip, Şenb-i Gazân Kalesi'ne beyler ve askerler görevlendirilip, Tahran istikâmetine çekilmiş olan Şah Tahmasb'ın ordusunun takibine karar verilmişti⁸⁷. Bu sırada Şah Tahmasb başkentini güvenli görmediğinden ve Tebriz şehri Osmanlıların eline geçtiği için, hükûmet merkezini Kazvin'e nakletmişti. Bu da ileride, Fars Kültürü'nün hâkim olduğu Kazvin'de, Safevîlerin Türk Kültürü'nden uzaklaşmalarına etki edecekti.

Kanuni Sultan Süleyman, bu safhadan sonra bir yıl kadar, İran topraklarında Şah Tahmasb ve askerlerini tâkip ve kovalamaya koyulmuştu. Tabii olarak pek çok yeri ziyaret, bakım ve onarım faaliyeti ile arazi tahriri de yaptırmıştı. Şah Tahmasb bu süre içerisinde savaşmaya cesaret edemeyip, askerleriyle köşe-bucak kaçmıştı.

Nihâyet, Kanuni Sultan Süleyman sefer dönüşünde, 5 Ekim 1535'de kurulan divanda; Erzurum Eyâleti'ni teşekkül ettirerek, buranın Beylerbeyiliği'ne Dulkadırlu Mehmed Beyi

⁸⁷ . Hilmi, a.g.e., s.31; Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C.II., s.351; Danişmend, a.g.e., CII., s.176.

tain etmişti. Mehmed Bey, kardeşleri Mirzâ Ali ve Behrâm beyler ve yeğenleri Şah Mehmed'le beraberinde Dulkadırlu Uruğu yakınları ve Tebriz'den katılan sünni ahaliyle Erzurum'a gönderilmişti. 5 Eylül 1534'de "Türbeleri ziyaret" sırasında, Kanuni Sultan Süleyman Erzurum şehrinin onarımını emretmişti. Erzurum'un onarımı henüz devam ettiği için, Dulkadırlu Mehmed Han'ın kardeşleri Pasin'in merkezindeki Avnik Kalesi'nde Tebriz'den gelen ahali ile geçici olarak yerleşmişti. Mehmed Han'da Bayburt Kalesi'ne, Erzurum'un tamirâtı bitinceye kadar oturmuştu⁸⁸.

Erzurum Eyaleti'nin kurulmasıyla birlikte, Erzurum ve Kars havalisindeki, Avşar- Türkmen Beyliği'nede son verilmişti. Çaldıran Seferi'nde Yavuz Sultan Selim'e itaat ve inkiyât etmiş olan Avşarlu Sevindik Han Korcu-başı, Yavuz Sultan Selim'in vefâtından sonra tekrar Safevîlere temâyül etmişti. 1534'de Kanuni Sultan Süleyman Erzurum'dan geçerken Avşar Beyliği'ni ilga etmişti. Dulkadırlu Mehmed Han'ın Erzurum Beylerbeyi olmasıyla, Erzurum ve Kars havâlisi artık bir Osmanlı vilâyeti şeklini almıştı⁸⁹. Mehmed Han, üç yıl kadar Bayburt'ta oturduktan ve Erzurum şehri de bu süre içerisinde tamir ve onarımı tamamlandıktan sonra,

⁸⁸ . Celalzâde, **Tabakâtu'l-Memâlik**, v.224a; Feridun Bey, a.g.e., CI., s.597; Konukçu, a.g.e., s.152; Danişmaend, a.g.e., C.II., s.171; Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, s.161.

⁸⁹ . Danişmend, a.g.e., C.II., s.171; Danişman, a.g.e., C.VI., s.164.

gelerek buraya yerleşmişti⁹⁰ .

Sonuç olarak; Irakeyn Seferi ile Osmanlılar; Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Azerbaycan'ın Safevîler tarafından işgalini engellemişler. Ayrıca, olumlu gelişmelere,hizmetlere,beraberlik ve kaynaşmaya vesile olmuşlardır.Erzurum, Diyarbakır, Adilcevaz, Erciş, Van, Bingöl vb. şehirlerimiz tamir ve imar faaliyetleriyle daha da güzel ve mamûr hale gelmiştir.

⁹⁰ . Kırzioğlu, **Osmanlıların Kafkas ellerini Fethi**, s.158.

BİBLİYOGRAFYA

Ali, Gelibolulu Mustafa, Kitabu't-Târihi Künhu'l-Ahbâr,nr.920,
Raşid Efendi Ktb., Kayseri, 1083h.

Asrar, Ahmet Nihat, Kanuni Sultan Süleyman ve İslam
Alemi, 2.Baskı, Hilal Yayınları, İstanbul, tarihsiz.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fekete Tasnifi, Nr. 121.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fekete Tasnifi, Nr.129.

Bostan, (Ferdî), Süleymannâme, Ayasofya
kitaplığı,nr.3317,(Türkçe Yazma),Süleymaniye ktb, İstanbul.

Celâlzâde, Koca Nişancı Mustafa Çelebi, Tabakâtu'l-Memâlik Fi
Deracâti'l-Mesâlik, Fatih Kitaplığı, nr.4423, (Türkçe Yazma)
Süleymâniye Ktb., İstanbul.

Danışman, Zuhri, Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I-XIV,Yeni
Matbaa, İstanbul, 1965.

Danışmend, İsmail Hamî, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, I-
IV, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1948.

Feridun Bey, Münşeatu's-Selâtin, İstanbul, 1274-1275 h.

Gökbilgin, M. Tayyib, "İbrahim Paşa", İ.A.,
M.E.B.,İstanbul,1968,C.V/2, ss.908-915.

Gökbilgin, M. Tayyib, "Süleyman I", İ.A., C.XI., ss. 99-155.

Gökbilgin, M. Tayyib, Kanuni Sultan Süleyman, 2.Baskı, M.E.B.,Yayınları, İstanbul, 1992.

Gökbilgin, M.Tayyib,"Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbir-leri ve Fütûhâtı", Belleten, T.T .K., Basımevi, Ankara, 1957,S.83, C.XXI, ss. 449-483.

Göyünç, Nejat, XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı, T.T.K. Basımevi, Ankara, 1991.

Hammer, Joseph Pustgall, Devlet-i Osmaniyye Tarihi, Terc. Mehmed Atâ,Selânik Matbaası, İstanbul, 1330 h.

Hilmi, M., Kanuni Sultan Süleyman 'ın 1533-1535 Bağdad Seferi, Askeri Basımevi, İstanbul, 1932.

Karaçelebizâde, Abdu'l-Aziz, Süleymannâme, Hacı Mahmut Kitaplığı, nr.4823, Süleymaniye ktb., (Bulak Matbaası, Mısır), İstanbul, 1248 h.

Karaçelebizâde,Tarih-i Ravzatu'l-Ebrâr, Hüsrev Paşa Kitaplığı, nr.397, Süleymaniye ktb., İstanbul, 1238h.

Kevserâni, Vecih, El-Fakih ve's-Sultan,(Osmanlı ve Safevilerde Din Devlet İlişkisi), çev. Muhlis Canyürek, Denge Yayınları, İstanbul, 1992.

Kırzioğlu, Fahrettin, Kars Tarihi I, Işıl Matbaası, İstanbul, 1953.

Kırzioğlu, Fahrettin, Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi,T.T.K. Basımevi, Ankara, 1993.

Konukçu, Enver, Selçuklulardan Cumhuriyete Erzurum, Y.Ö.K. Matbaası, Ankara, 1992.

Kütükoğlu, Bekir, "Tahmasp I", İ.A., M.E.B. İstanbul, 1970, C.XI., ss.637-647

Matrakçı, Nâsuh es-Silâhî, Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han, Nşr.Hüseyin Gazi Yurdaydın, T.T.K.Basımevi, Ankara, 1976.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, Sahâifu'l-Ahbâr fi Vekâyiu'l-A'sâr, Terc. Nedim Ahmed, Hacı Mahmud Kitaplığı, nr.4741, Süleymâniye ktb., İstanbul, 1285h.

Nişancı Mehmed Paşa, Tarihi Nişancı Mehmed, İzmirli İsmail Hakkı Kitaplığı, nr.2375, Süleymaniye ktb., İstanbul, 1290 h.

Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, I-XIV, Ötüken yayınları, İstanbul, 1977

Öztuna, Yılmaz, Kanuni Sultan Süleyman , Kült. Bak. Yayınevi, Ankara, 1989.

Peçevî İbrahim Efendi, Tarih-i Peçevî, Amire Matbaası, İstanbul, 1281-1283h.

Saray, Mehmet, Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü, T.K.A.E.Yayınları, Ankara, 1990.

Şeref Han, III. Şemseddin b. Şeref Bidlisî, Tarih-i Şerefnâme, (Farsça Yazma), nr.4539/12, Mehmed Paşa ktb., Darende, 1051h.

Sertoli Salis, Renzo, Muhteşem Süleyman, Çev. Şerafettin Turan, A.Ü.Basımevi, Ankara, 1963.

Solakzâde Mehmed Hemdemî, Solakzâde Tarihi, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1297 h.

Süheyli, Ahmet b. Hemdem, Tarih-i Şâhi, Fatih Kitaplığı, nr.4356, (müellif hattı, Türkçe Yazma), Süleymaniye ktb. İstanbul.

Sümer, Faruk, Safevî Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, (Şah Tahmasb İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri), T.T.K. Basımevi, Ankara, 1992.

T.S.M.A., Ev. nr.11997.

T.S.M.A., Ev. nr.4080/1.

T.S.M.A., Ev. nr.5878.

T.S.M.A., Ev.Nr. 2759.

T.S.M.A., Ev.Nr. 4080/2.

T.S.M.A., Ev.Nr. 5860.

T.S.M.A., Ev.nr. 6550.

T.S.M.A., Ev.nr.6915.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Tarihi,

T.T.K.Basımevi,Ankara,1988.

Yücel, Yaşar, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl,

T.T.K.Basımevi, Ankara, 1991.